

SCHIMBURILE ECONOMICE ÎN REGIUNEA DANUBIANO-PONTICĂ ÎN SECOLELE VIII—XI

GABRIEL CUSTUREA

Perioada cea mai bine cunoscută, pînă în prezent, din cursul mileniului așa numit „întunecat“, o constituie cea a secolelor VIII—XI, datorită unor lăudabile stăruințe din partea cercetărilor români, stăruințe în contextul cărora arheologia și numismatica și-au adus o remarcabilă contribuție.

Cercetările au evidențiat existența unei culturi materiale dezvoltate și unitare pe întreg teritoriul dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră. Această perioadă își păstrează caracterul unitar, chiar dacă ea s-ar divide, eventual, în două etape: secolul al VIII-lea — prima jumătate a secolului al IX-lea și a doua jumătate a secolului al IX-lea — secolul al XI-lea, deosebite între ele printr-o mai sensibilă dinamică a demografiei, economiei, relațiilor social-politice și o mai mare claritate în cristalizarea culturii și civilizației vechi românești în cea de-a doua etapă.

Dobrogea, teritoriul aflat cel mai îndelung sub autoritatea Imperiului Roman, devenit mai târziu Imperiul Bizantin, este unul din punctele fierbinți ale nașterii și dezvoltării unei culturi și civilizații specifice, cea românească. Legată pînă la sfîrșitul secolului al VII-lea de Constantinopol, după invazia bulgarilor, teritoriul intra într-un con de umbră din punct de vedere al informației scrise și numai pe baza descoperirilor arheologice și numismatice se poate încheia o imagine cît de cît aproximativă.

De altfel, există o preocupare deosebită a cercetătorilor români pentru provincia danubiano-pontică, începînd chiar de la revenirea acesteia în granițele statului român, prin strădaniile lui Gr. Tocilescu. Putem afirma cu tărie, că dintre toate provinciile istorice românești, Dobrogea este una dintre cele mai atent și bine cercetate.

Legăturile ei cu Imperiul Bizantin constituie unul din racordurile istoriei vechi românești cu istoria universală.

Problematica schimburilor economice din această regiune a fost abordată de-a lungul anilor din diferite unghiuri¹. În lucrarea noastră vom ține seama, în limita informației accesibile, de dezvoltarea demografică, urbanistică și socio-economică a provinciei, de capacitatea populației locale de a produce bunuri pentru piața internă și externă. Avînd în vedere această determinare, lucrarea va fi structurată în trei părți: I. premisele dezvoltării schimburilor economice; II. schimburile interne și externe; III. descoperirile monetare, reflex al schimburilor economice.

*

* *

I. În urma distrugerii statului avar, Europa centrală și de sud-est cunoaște o epocă de relativă liniște, ceea ce duce la o creștere demografică fără precedent în secolele migrațiilor. Din datele acumulate pînă în prezent, rezultă o înmulțire a numărului așezărilor, structurarea lor pe anumite zone propice dezvoltării ocupațiilor tradiționale: agricultură, creșterea vitelor, pescuitul.

Fără să intrăm în detalii asupra componenței etnice a populației din provincia danubiano-pontică, vom aminti numai că regiunea constituie în epocă un loc de amalgamare a diferitelor grupuri alogene — slavi, bulgari, pecenegi, nordici, greci — cu resturile substratului traco-dacogetic puternic romanizat, de-a lungul a peste șapte secole. De fapt, exprimarea cronicarilor bizantini este foarte plastică și sugestivă: „mixo-barbari”².

În câteva rînduri vom încerca să analizăm, folosind datele publicate³ sau inedite⁴, dezvoltarea așezărilor, implicit demografică a zonei.

¹ Din bogata bibliografie asupra Dobrogei bizantine vom aminti numai cîteva dintre cele mai importante lucrări: N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946; R. Theodorescu, *Bizant, Balcani, Occident la începutul culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1976; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din Istoria Dobrogei*, 3, București, 1971 (DID, 3; P. Diaconu, *Les Petchénegues aux Bas-Danube*, București, 1970; P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păciul lui Soare*, 1, București, 1972 (*Păciul*, 1); Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia*, București, 1967; I. Barnea, *Dinogetia-ville byzantine du Bas-Danube*, în *Byzantina*, 10, 1980, p. 239—287; Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, 1, București, 1958; I. Barnea, *La ceramique byzantine de Dobroudja*, Xe—XIIe siècles, în BCH, supl. 18, 1989, p. 131—142.

² E. Stănescu, SCIV, 19, 1968, 3, p. 469—492; idem, RESEE, 9, 1971, 3, p. 585—593; N.S. Tanașoca, RRH 12, 1973, 1, p. 61—82; R. Theodorescu, R.I. 34, 1981, 6, p. 1111—1133; N. Oikonomides, RESEE, 25, 1987, 2, p. 187—190; S. Baraschi, RRH, 28, 1989, nr. 1—2; p. 53—68; C. Cihodaru, ASU-Iași, ist., 23, 1977, p. 67—81; A. Rădulescu, RRH 20, 1981, 4, p. 629—636.

³ E. Comșa, D. Popescu, SCIV, 2, 1951, 2, p. 325—326; Idem, SCIV, 2, 1951, 1, p. 170; N. Hartuchi, Pontica, 4, 1971, p. 247—248, 260; P. Diaconu, N. Angheliescu, R.M. 5, 1968, 4, p. 348—351; Al. Avram, O. Bounegru, C. Chiriach, Pontica, 18, 1985, p. 124; E. Alexandru, Al. Avram, O. Bounegru, Pontica, 19, 1986, p. 252.

⁴ Pentru întocmirea hărții așezărilor din Dobrogea secolelor VIII—XI am folosit Raportul întocmit după perieghiza întreprinsă de specialiștii IAB și MAC în anii '60 și Raportul întocmit de specialiștii MAC după perieghizele efectuate cu ocazia lucrărilor pe traseul canalului Dunăre—M. Neagră.

Din cartarea punctelor cunoscute, rezultă o anumită repartitie. Astfel, cea mai mare densitate de aşezări o întâlnim pe Valea Carasu, între Cernavodă şi Constanţa, urmată de zona riverană Dunării, litoral şi în ultimul rând zona centrală a provinciei. De subliniat că zona cea mai dezvoltată economic este totuşi cea a Dunării, firesc atât timp cât fluviul constituia artera principală de difuzare a schimburilor. Probabil că numai întimplarea face ca pînă în prezent Valea Carasu să aibă maxima densitate de locuire. Dacă luăm cazul colţului de sud-vest al provinciei unde densitatea de locuire este foarte mare^{4b} este posibil ca numai hazardul să fie la originea acestei inversări⁵.

Revenind, vom spune că, de fapt, acestea sînt şi traseele de circulaţie ale populaţiei şi mărfurilor, de la nord spre sud şi de la est la vest, continuînd tradiţia îndepărtată a antichităţii. Să nu uităm, de asemenea, că izvoarele scrise amintesc la sfîrşitul secolului al X-lea, de circa 80 oraşe, la Dunărea de Jos, dintre care o bună parte trebuie să se fi aflat pe teritoriul Dobrogei⁶. Tot de-a lungul Dunării vom întâlni şi fortificaţiile menite să apere graniţa de nord a imperiului, fortificaţii în umbra cărora s-au dezvoltat importante centre de producţie şi schimb.

La adăpostul natural al Văii Carasu, apoi sub protecţia valurilor transdobrogene⁷, se vor dezvolta numeroase aşezări, cel mai probabil, cu caracter rural. Informaţia arheologică este încă săracă în privinţa schimburilor dintre aceste aşezări şi centre locale sau mai îndepărtate.

Litoralul şi-a pierdut importanţa după năvălirile succesive ale migratorilor, năvăliri ce ţineau tocmai marile oraşe de aici. Criza Imperiului Bizantin din secolele VII—IX nu a făcut decît să desăvîrşească ruralizarea acestor centre⁸.

Populaţia din aceste aşezări continua tradiţiile multiseculare de cultivare a pămîntului, fapt atestat atât de izvoarele scrise⁹, cît şi descoperirile arheologice de la Dinogetia¹⁰, Capidava¹¹, Păcuilui lui Soare¹²,

^{4b} P. Diaconu, N. Angheliescu, R.M. 5, 1968, 4, p. 348—351.

⁵ Pe traseul Cernavodă—Constanţa, datorită numeroaselor lucrări întreprinse: canalul, conducte petroliere şi de gaze, îmbunătăţiri funciare — specialiştii au fost nevoiţi să cerceteze mult mai intens zona în vederea salvării vestigiilor arheologice.

⁶ G. Popa—Lisseanu, *Izvoarele istoriei romanilor, VII: Cronica lui Nestor*, Bucureşti, 1935, p. 71—73.

⁷ Din bibliografia foarte vastă dedicată valurilor transdobrogene vom enumera numai cîteva lucrări: Gr. Tocilescu, *Les vallums de Cernavoda a Constantza dans la Dobroudja*, în *Fouilles et recherches archeologique en Roumanie*, Bucureşti, p. 143—184; idem, RIAF, 10, 1909, p. 252—257; Dr. Schuchardt, *Die römischen Grenzwallen der Dobrudscha*, în *Archeologie-epigr. Mitteil. von Oesterreich*, Wien, 1885, 9, p. 87—113; E. Comşa, SCIV, 2, 1951, 2, p. 233—238; P. Diaconu, Pontica, 5, 1972, p. 373—380; idem, Peuce, 4, 1975, p. 199—212; C. Cihodaru, R.I. 16, 1967, 5, p. 1123—1135; idem, AIIA—A.D. Xenopol, 2, 1965, p. 261—280.

⁸ I. Barnos, Şt. Ştefănescu, DID, 3, p. 9.

⁹ Kedrenos, cf. FHDR, 3, Bucureşti, 1973, p. 141—143; Attaliates, cf. FHDR, 3, p. 71; Ana Commena, cf. FHDR, 3, p. 89, 97.

¹⁰ Dinogetia, p. 57—62.

¹¹ Capidava, p. 233—234.

¹² Păcuilui lui Soare, 1, p. 163—164.

Tulcea¹³. La cultura cerealelor se adăuga și creșterea vitelor semnalată prin resturile osteologice analizate¹⁴.

Aceste activități de bază erau completate de cultivarea viței de vie, a plantelor textile (în și cînepă)¹⁵, albinărit, pescuit¹⁶ și vînătoare.

Legat de necesitățile locale, dar și pentru prelucrarea produselor pămîntului, se dezvoltă meșteșugurile, după o perioadă de adîncă decădere datorată migrațiilor.

Pe teritoriul provinciei este atestată prelucrarea metalelor, în ateliere specifice, de fierărie¹⁷, sau de bijuterii și obiecte de cult¹⁸.

Osul este, de asemenea, prelucrat în atelierele locale¹⁹ ca și lemnul, aflat în mai mare cantitate în acea vreme, pe teritoriul danubiano-pontic²⁰.

Legată de nevoile cotidiene, dar și de construcțiile importante demarate odată cu revenirea Imperiului Bizantin la granița dunăreană, este atestată exploatarea și prelucrarea pietrei, prin carierele descoperite cu ocazia cercetărilor de teren, cariere înșirate de-a lungul întregii Văi Carasu²¹ sau pe malul Dunării²².

Meșteșugurile casnice se află într-un avînt deosebit, fapt reflectat în descoperirile de la Dinogetia (cca. 500 fusaiole)²³, Păcuiul lui Soare²⁴, Capidava²⁵ și din alte centre. Pe teritoriul Dobrogei este atestat războiul de țesut orizontal, invenție ce devansează cu aproape un secol Occidentul, la care se prelucrează în, cînepă și mătase, aceasta din urmă venită pe calea schîmbului extern²⁶. Astfel, provincia danubiano-pontică apare ca o verigă importantă în difuzarea acestui mecanism (războiul de țesut orizontal) spre centrul și vestul Europei.

Prelucrarea pielii este atestată de foarte numeroasele impungătoare de os, ce au fost descoperite în mai toate așezările cercetate²⁷.

Producția ceramicii ocupă un loc însemnat în viața economică a zonei. Atelierele de olari, cuptoarele de ars ceramică, ilustrează această

¹³ I. Vasiliu, Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Pauze*, 9, 1984, p. 147.

¹⁴ *Dinogetia*, 1, p. 64—66; *Păcuiul lui Soare*, 1, p. 164.

¹⁵ SCIV, 3, 1952, p. 380, 401; Gh. Bichir, SCIV, 9, 1958, 2, p. 425—442; I. Barnea, SCIV, 12, 1961, 2, p. 307.

¹⁶ *Păcuiul lui Soare*, 1, p. 174—176; *Dinogetia*, 1, p. 51—57; *Capidava*, p. 236.

¹⁷ *Dinogetia*, 1, p. 72—76; *Păcuiul lui Soare*, 1, p. 165—167.

¹⁸ *Dinogetia*, 1, p. 78—80; *Păcuiul lui Soare*, 1, p. 167.

¹⁹ *Dinogetia*, 1, p. 84—95; *Capidava*, p. 235—236.

²⁰ *Dinogetia*, 1, p. 82; *Păcuiul lui Soare*, 1, p. 167—169.

²¹ I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *DID*, 3, p. 223; A. Panaitescu, *Pontica*, 11, 1978, p. 241—245; Mircea Vodă, identificată, Raport IAB și MAC.

²² P. Diaconu, Em. Zah, SCIV, 19, 1968, 3, p. 451—468; Gr. Florescu, *An. D. 17*, 1936, p. 33—46.

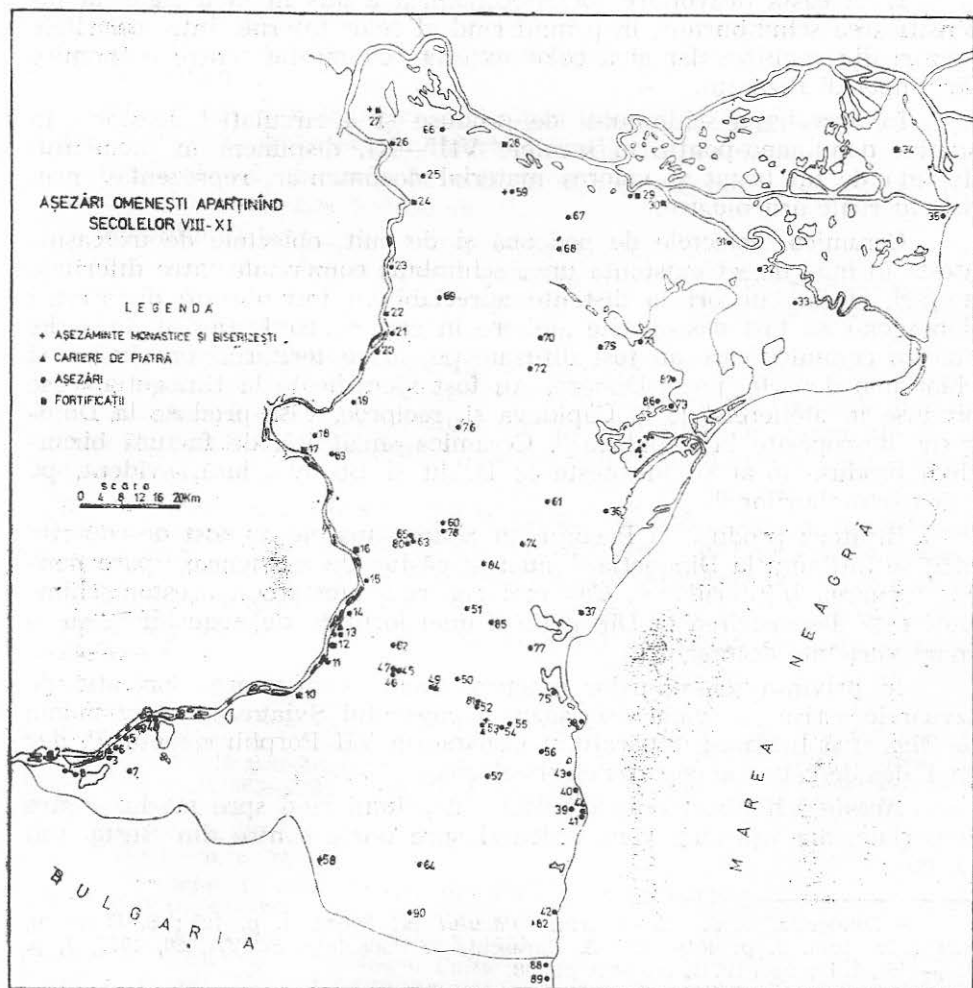
²³ I. Barnea, SCIV, 12, 1961, 2, p. 307—314; *Dinogetia*, 1, p. 98 și urm.

²⁴ *Păcuiul lui Soare*, 1, p. 120 și urm.

²⁵ *Capidava*, p. 237.

²⁶ Gh. Bichir, SCIV, 9, 1958, 2, p. 434—441; I. Barnea, SCIV, 12, 1961, 2, p. 307; *Dinogetia*, 1, p. 120—121; *Păcuiul lui Soare*, 1, p. 173.

²⁷ *Dinogetia*, 1, p. 122.

1-SILISTRA, 2-PĂCULUI LUI SOARE, 3-BUGEAC, 4-OSTROV, 5-CANLIA, 6-DERVENT, 7-GALITA, 8-GRÎNȚA, 9-PIRJOAIA, 10-RASOVA, 11-COCHIRELENI, 12-HINIO, 13-CERNAVODA, 14-SEIMENI, 15-DUNAREA, 16-CAPIDAVA, 17-HÎRȘOVA, 18-CIOBANU, 19-GRÎNȚU, 20-DAIENI, 21-PIATRA FRECĂTEL, 22-OSTROV, 23-PECENEAGA, 24-TROESMIS, 25-URECI, 26-MĂCIN, 27-DINOGETIA, 28-ISACCEA, 29-TULCEA, 30-BAHAREU, 31-MARUȚA, 32-MURIGIOL, 33-DUNAVAT, 34-ICOSTOMI (Pierova), 35-SULINA, 36-HESTRIA, 37-CORBU, 38-CONSTANTA, 39-TUZLA, 40-EFORIE, 41-COSTINEȘTI, 42-MAN-GALIA, 43-MORCEA, 44-SORTU, 45-SALONIA-FACU, 46-STEFAN CEL MARE, 47-MIRCEA VODĂ, 48-SATU NOU, 49-MEDGIDA, 50-CASTELU, 51-DOROBANTU SARAI, 52-POARTA ALBĂ, 53-VALEA SEACĂ, 54-VALU LUI TRAIAN, 55-CUMPĂNA, 57-STRAJA, 58-DUMBRĂVENI, 59-NICULET, 60-PAŢELIMONUL DE SUS, 61-TARIVERDE, 62-TIBIRIU, 63-BĂLĂNEȘTI, 64-PLOPIA, 65-CRUCEA, 66-LUNCĂVITA, 67-TELITA, 68-ALBAŢ, 69-DOROBANTU, 70-SLAVA CERCHEZĂ, 71-ENISALA, 72-CAMENA, 73-DOLOJMAN, 74-CASIAN, 75-PALAZU MIC, 76-CASIMCEA, 77-SITORMAN, 78-NISTOREȘTI, 79-BABADANTU, 80-STUPINA, 81-GALEȘU-NAZARCEA, 82-LIMANU, 83-SIRIU, 84-TÎRȘUȘOR, 85-MHAIL KODALNICEANU, 86-VIȘA, 87-E-MARTIE, 88-BALIC, 89-CAVARNIA, 90-NEGRU VODĂ.

afirmație²⁸. Identificarea unei ștampile de olar la Păcuiul lui Soare (cu numele de Leon), probează chiar prezența unor meșteri veniți din imperiu și stabiliți în provincie²⁹.

II. Această dezvoltare social-economică a dus în mod sigur la intensificarea schimburilor, în primul rînd al celor interne, între diferitele așezări din regiune, dar și a celor externe, cu marile centre economice din Imperiul Bizantin.

În aprecierea schimbului de produse și a circulației acestora în spațiul danubiano-pontic în secolele VIII—XI, dispunem în momentul de față de un bogat și valoros material documentar, reprezentat prin descoperirile arheologice.

Ceramica, obiectele de podoabă și de cult, obiectele de uz casnic atestă în mod direct existența unor schimburi comerciale între diferitele așezări, situate uneori la distanțe apreciabile. Într-o serie de așezări dobrogene au fost descoperite ateliere în care se confecționau, în serie, obiecte ceramice care au fost difuzate pe întreg teritoriul provinciei și chiar mai departe, peste Dunăre. Au fost identificate la Dinogetia, vase produse în atelierele de la Capidava și, reciproc, vase produse la Dinogetia, descoperite la Capidava³⁰. Ceramica smălțuită, de factură bizantină, produsă local se întâlnește la Dridu și Bucov adusă, evident, pe calea schimburilor³¹.

Bijuterii produse la Păcuiul lui Soare (tiparele au fost descoperite aici) se întâlnesc la Dinogetia³², au fost găsite, de asemenea, tipare pentru turnarea bijuteriilor³³. Cea mai concretă atestare a acestor schimburi este descoperirea la Dinogetia a unei locuințe de negustor³⁴, cu o mare varietate de mărfuri.

În privința schimburilor externe, avem confirmarea lor atât de izvoarele scrise — celebra scrisoare a cneazului Sviatoslav către mama sa Olga³⁵ și lucrarea împăratului Constantin VII Porfirogenetul³⁶, dar mai ales de către descoperirile arheologice.

Aceste schimburi erau orientate în primul rînd spre marile centre imperiale, dar așa cum vom vedea și spre unele centre din Rusia sau Orient.

²⁸ *Dinogetia*, 1, p. 123 și urm.; *Păcuiul lui Soare*, 1, p. 105; S. Baraschi, SCIV, 25, 1974, 3, p. 461—472; S. Baraschi, T. Papasima, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 591—596; I. Barnea, BCH, 18, 1989, p. 138.

²⁹ S. Baraschi, SCIVA, 24, 1973, 3, p. 541—544.

³⁰ *Capidava*, p. 193; C. Nicolescu, SCIA, 2, 1959, p. 102; SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 270.

³¹ C. Nicolescu, SMIM, 5, p. 20.

³² *Păcuiul lui Soare*, 1, p. 158.

³³ Ibidem, p. 159; T. Papasima, Pontica, 20, 1987, p. 353—356.

³⁴ SCIV, 3, 1952, p. 368—372.

³⁵ G. Popa—Lisseanu, *op. cit.*, p. 71—73.

³⁶ E. Stănescu, Actes du XIVe Congrès International de études byzantines, București, 1971, București, 1974, p. 396, în *De Administrando Imperio* este pomenită ruta comercială Sulina—Konopos—Constanța—Varna—Constantinopol.

Ceramica bizantină, de uz comun sau de lux, se află pe primul loc în lista importurilor provinciei danubiano-pontice. Amforele descoperite, mai ales în așezările de pe malul Dunării, dar și pe litoral, arată totodată și calea de penetrație a acestor mărfuri³⁷. Vase smălțuite produse în imperiu s-au găsit pe întreg teritoriul dobrogean³⁸.

La Dinogetia este atestat importul de mătase neprelucrată, dar și țesută și brodată³⁹.

Numeroasele descoperiri de brățări din sticlă produse în imperiu, arată ce căutare aveau aceste obiecte în mijlocul populației locale⁴⁰.

Bijuteriile și obiectele de cult se află și ele la mare preț pentru locuitorii și ierarhii bisericii de aici⁴¹.

Relațiile Dobrogei se extind și spre nord, cu Kievul, deși în mult mai mică măsură. Cercetările mai îndelungate de la Dinogetia au relevat numeroase obiecte mărunte de proveniență kieveană (fusaiole, lunule, brățări de sticlă, cercei)⁴².

Importantul centru de producție bizantin, din nordul Mării Negre — Chersonesul — se afla, de asemenea, în legătură cu așezările dobrogene. Au fost descoperite amfore din acest centru de producție⁴³ și obiecte de cult⁴⁴. La Dinogetia s-a găsit sigiliul unui responsabil comercial din Chersones⁴⁵.

Din Orient sînt prezente pe teritoriul danubiano-pontic numeroase vestigii: obiecte cu ornamente zoomorfe, piese de harnașament, vase sferoconice pentru transportul mercurului și a produselor farmaceutice⁴⁶.

Din cele relatate se constată că Dobrogea constituia, la acea vreme, o punte de legătură între Bizanț, Orientul Apropiat și Europa Centrală⁴⁷.

³⁷ Dinogetia, cf. I. Barnea, MCA, 10, 1973, p. 307—308; Păciul lui Soare, cf. P. Diaconu, MCA, 7, 1961, p. 603; idem, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 497; Tulcea, cf. I. Vasiliu, Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 148; Gh. Mănucu Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 363—373; Mangalia, I. Barnea, MCA, 6, 1959, p. 906—907; idem, BCH, 18, 1989, p. 133.

³⁸ I. Barnea, BCH, 18, 1989, p. 137—139.

³⁹ *Dinogetia*, p. 99, 122.

⁴⁰ *Dinogetia*, p. 303; *Păciul lui Soare*, 1, p. 150—154; P. Diaconu, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 307—323.

⁴¹ E. Comșa, Gh. Bichir, SCN, 3, 1960, p. 224—228; SCIV, 2, 1951, 1, p. 35; I. Barnea, O. Iliescu, C. Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1971, p. 133—134; Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 375—388; *Păciul lui Soare*, 1, p. 161; Fl. Topoleanu, RESEE, 26, 1988, 4, p. 311—317; R. Florescu, N. Che-luță-Georgescu, Pontica, 7, 1974, p. 431—435; idem, Pontica, 8, 1975, p. 85.

⁴² I. Barnea, NEH, 1955, p. 169—180; *Păciul lui Soare*, 1, p. 141—142.

⁴³ I. Barnea, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 516.

⁴⁴ *Dinogetia*, 1, p. 357—366.

⁴⁵ I. Barnea, în *Omăgiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 164.

⁴⁶ *Dinogetia*, 1, p. 275—276; Gh. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 9, 1984, p. 363—374.

⁴⁷ C. Nicolescu, Peuce, 6, 1977, p. 227—232; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident...*, p. 15—60; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *DID*, 3, p. 14.

III. Într-o economie de schimb, deschisă, dinamică, circulația monetară ar reprezenta oglinda cea mai fidelă a nivelului comerțului practicat, căile de penetrație și orientarea în spațiu a legăturilor comerciale. Pentru secolele VIII—XI nu se poate vorbi de așa ceva decât după anul 1000.

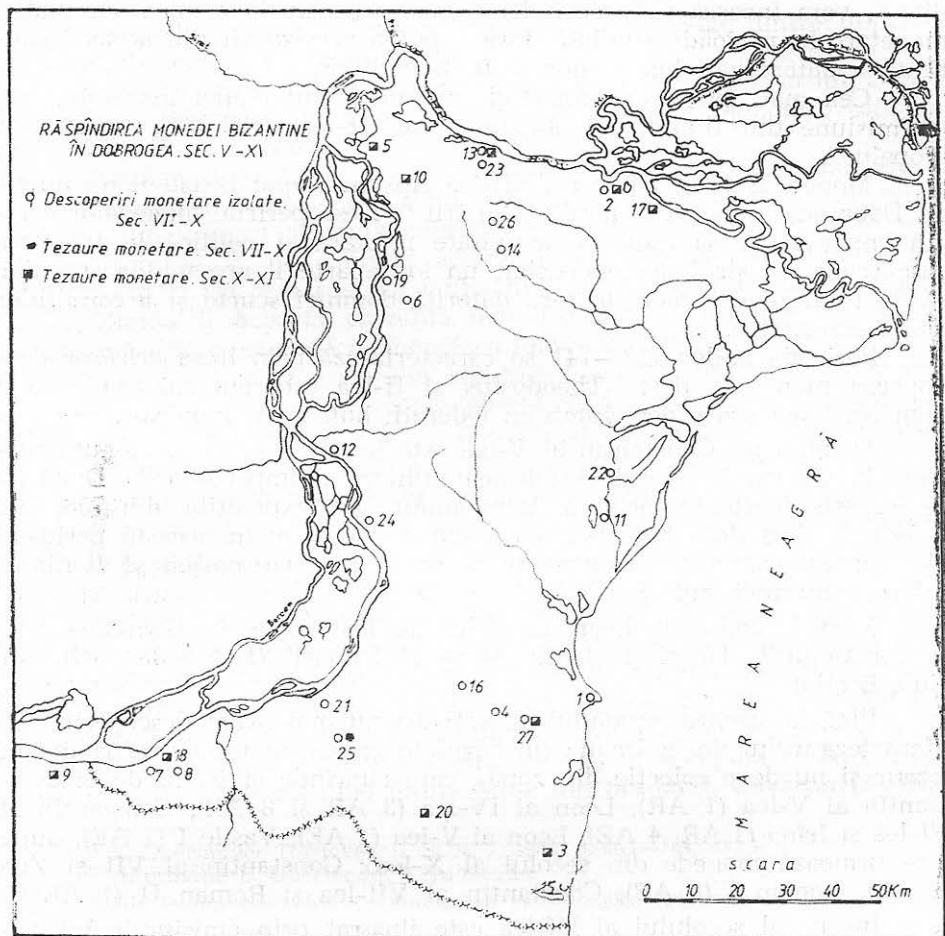
În condițiile ruralizării marilor centre economice ale antichității greco-romane, a existenței unei economii, închise, autarhice și a mișcărilor masive de populații, descoperirile monetare constituie numai o parte a izvoarelor ce înlesnesc cunoașterea economiei unei zone. Dacă monedele de aur și argint, fără a neglija cu totul posibilitatea comerțului mare, par să reprezinte și în această epocă mai ales plăți făcute direct din tezaurul imperial unor persoane de vază cu rosturi militare sau administrative, ori unor șefi locali pentru servicii aduse în apărarea frontierei, moneda de bronz reflectă circulația mărunță mult scăzută ca volum față de perioada anterioară, dar încă existentă, mai ales în mediul orășenesc, în condițiile noilor realități economice și sociale.

Analiza noastră pornește de la anul 685, sfârșitul domniei lui Constantin al IV-lea și totodată după trecerea Dunării de către bulgarii conduși de Asparuh (681). Evenimentele din 679—681, moartea lui Constantin al IV-lea în anul 685, par să însemne pentru Dobrogea, un mare impas în legăturile ei cu Bizanțul. Pătrunderea monedelor bizantine capătă un caracter intermitent pentru o lungă perioadă de timp, datorită numai în parte transformărilor de structură din imperiu, începînd cu Heraclius și accentuate sub Justinian al II-lea. Această rarefiere a numerarului, generală pentru această perioadă, are drept principală cauză trecerea societății bizantine la feudalism, trecere însoțită de puternice convulsii politice, militare, social-economice și spirituale ⁴⁸.

Pe plan local, asistăm la deteriorarea situației în toate compartimentele vieții sociale, sub loviturile repetate ale migratorilor. Încă din vremea lui Phocas, limesul dunărean este penetrat în numeroase locuri și numai cu greu și parțial va fi restabilită situația de către Heraclius. Prin descoperirile numismatice se poate stabili cu certitudine continuarea, la un nivel totuși scăzut, a vieții economice în provincie, pînă la sfârșitul secolului al VII-lea ⁴⁹. După căderea graniței dunărene, prezența imperiului se va face tot mai puțin simțită în provincia danubiano-ponctică, de cele mai multe ori prin expediții militare. Fără nici o îndoială mai ales flota imperială, și-a păstrat baze aici, dar distrugerile provocate de migratori și marile mișcări de populație, au redus viața economică în mod drastic. De la o economie de schimb, bazată pe circulația mărfurilor și a banilor se va ajunge la o economie închisă, autarhică, ce se desfășoară mai ales în cadrul rural, în limitele supraviețuirii. Schimburile devin rare, ocazionale.

⁴⁸ I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *DID*, 3, p. 9, I. Dimian, *SCN*, 1, 1957, p. 207, 211.

⁴⁹ Gh. Poenaru-Bordea, R. Ocheșeanu, *SCIVA*, 31, 1980, 3, p. 377—396.

1-Constanța, 2-Tulcea, 3-23 August, 4-Basarabi, 5-Dinicușeni, 6-Dorobanțu, 7-Esechioi, 8-Galița, 9-Ghiurghenț, 10-Greci, 11-Hișna, 12-Hîrsova, 13-Isaccea, 14-Iulia, 15-Mangalia, 16-Medgidia, 17-Nurău, 18-Păciut lui Soare, 19-Peceneaga, 20-Plopieni, 21-Rasova, 22-Sinoie, 23-Tichilești, 24-Topalu, 25-Urliua, 26-Valea Teilor, 27-Valul lui Traian.

Iată motivele pentru care moneda bizantină, omniprezentă în secolele anterioare, devine atât de rară. Muzeul constănțean păstrează în colecțiile sale circa 70 de monede ce acoperă intervalul de timp cuprins între sfârșitul domniei lui Constantin al IV-lea și începutul celei a lui Ioan I Tzimiskes. Din descoperirile publicate⁵⁰, dar și din cele încă in-

⁵⁰ N. Bănescu, BSH, 23, 1943, p. 193—194; Gh. Poenaru-Bordea, A. Smaranda, BSNR, 74—76, 1976—1980, p. 645; E. Oberländer-Târnoveanu, SCN, 7, 1980, p. 163—165; R. Ocheșeanu, Pontica, 14, 1981, p. 309—314; Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, BSNR, 75—76, 1981—1982, p. 237—251; G. Custurea, Pontica, 19, 1986, p. 273—277.

dite⁵¹, vom încerca să desprindem câteva concluzii asupra circulației monetare în perioada studiată, fără a putea preciza cât din această cantitate se datorează schimburilor și cât stipendiilor.

Cea mai apropiată, cronologic, de începutul etapei discutate, este o emisiune din timpul lui Justinian al II-lea (686/687), găsită la Topalu⁵².

Monedele de la Tiberiu al III-lea Apsimar, apar insistent nu numai în Dobrogea⁵³, dar și la nordul Dunării⁵⁴. Descoperirile monedelor acestui împărat par să indice o activitate militară și politică la frontiera dunăreană. În șirul descoperirilor, un loc aparte îl are un decanumion de la Philipikos⁵⁵, monedă rară datorită domniei scurte și a condițiilor social-economice.

Perioada anilor 713—741 se caracterizează prin lipsa oricăror descoperiri monetare, deși Theodosius al II-lea este autorul unui tratat comercial sau acord de schimb cu federații bulgari ai imperiului⁵⁶.

Domnia lui Constantin al V-lea este ilustrată printr-o singură monedă la Constanța⁵⁷ deși activitatea militară a imperiului la Dunărea de jos este foarte importantă. Vom aminti aici expedițiile din 756, 763 și 773, la care flota bizantină participă pe Dunăre. În această perioadă Tomisul este amintit cu termenul de sat⁵⁸, dar este posibil să fi rămas o bază a marinei imperiale.

Monede emise de Leon al IV-lea au fost găsite în Dobrogea⁵⁹ și la Constanța⁶⁰, dar și pe malul stîng al Dunării (1 AE) la Tichilești (jud. Brăila)⁶¹.

Pînă la sfîrșitul secolului al VIII-lea nu mai avem descoperiri, în afara tezaurului de la Urluia (în cazul în care este totuși vorba de un tezaur și nu de o colecție din zonă), care cuprinde emisiuni de la Constantin al V-lea (1 AR), Leon al IV-lea (3 AR și 8 AE), Constantin al VI-lea și Irina (1 AR, 4 AE), Leon al V-lea (1 AE), Vasile I (1 AE), după care urmează monede din secolul al X-lea: Constantin al VII și Zoe (2 AE), Roman I (6 AE), Constantin al VII-lea și Roman II (1 AE)⁶².

Începutul secolului al IX-lea este ilustrat prin emisiunile lui Nicephor I, prezente una la Mangalia⁶³ și o alta cu locul neprecizat.

⁵¹ Monedele din colecția Muzeului din Constanța sînt listate de Gh. Poenaru-Bordea, Al. Popea, R. Ocheșeanu în manuscris, pînă la anul 1977 (citāt mss.), col. particulară R. Diaconu, col. Muzeului 1989—1992, col. particulară din Medgidia, lotul Silistra de la Muzeul Național (informație E. Oberländer-Târnoveanu).

⁵² Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 238, nr. 6.

⁵³ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 193—194; mss, 1AR, 1AE, ambele passim.

⁵⁴ I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 197 — Medias și Berezeni, jud. Vaslui.

⁵⁵ Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 238, nr. 7.

⁵⁶ Ibidem, p. 244; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, DID, 3, p. 11, 24.

⁵⁷ Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 238, nr. 8.

⁵⁸ I. Barnea, Șt. Ștefănescu, DID, 3, p. 9; FHDR, 2, 1970, p. 627.

⁵⁹ mss.

⁶⁰ I. Dimian, *op. cit.*, p. 197.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem, p. 199.

⁶³ ambele în colecția Muzeului din Constanța, mss.

Aceste monede nu se pot lega în mod sigur de luptele dintre imperiali și bulgarii conduși de Krum.

Monedele emise de Leon al V-lea, descoperite în nordul Dobrogei⁶⁴ și la Silistra⁶⁵ completează tabloul circulației monetare din primele decenii ale secolului.

Există o singură descoperire fără un loc precis determinat, de la Mihail al II-lea⁶⁶, dar domnia lui Theophil este mult mai bine reprezentată. Din vremea acestuia există 3 bronzuri de la Rasova⁶⁷ și unul de la Pecineaga⁶⁸, la care se adaugă 4 monede de aur din localități neprecizate⁶⁹. De remarcat că emisiuni de la Theophil s-au descoperit și în Oltenia⁷⁰. Această prezență mai accentuată ar putea fi pusă pe seama măsurilor economico-financiare luate de împărat, inclusiv reforma finanțelor, dar și a incursiunilor repetate ale flotei bizantine pe Dunăre și chiar a existenței unui comandament la Lycostomo⁷¹. Domnia lui Mihail al III-lea este ilustrată printr-o singură piesă găsită la Constanța⁷².

Din timpul succesorului său, întemeietorul dinastiei macedonene, Vasile I, există 3 monede de bronz cu locul de descoperire neprecizat⁷³, la care se adaugă un solidus descoperit la Dorobanțu (jud. Tulcea)⁷⁴.

Începutul secolului al X-lea, prin domnia lui Leon al VI-lea constituie un adevărat reviriment pentru circulația monetară la Dunărea de Jos. De fapt, în ciuda numeroaselor confruntări militare, imperiul își regăsește forța economică, politică și militară după o eclipsă de aproape două secole de profunde transformări. Este și motivul pentru care activitatea economică se relansează, ajungând la apogeu odată cu domnia lui Vasile al II-lea⁷⁵. Din timpul domniei lui Leon al VI-lea există în Dobrogea numeroase descoperiri: Galița (1 AE)⁷⁶, Mangalia (1 AE)⁷⁷, Hirșova (1 AE)⁷⁸, Silistra (mai multe piese din bronz)⁷⁹, Cavarna (3 AE)⁸⁰,

⁶⁴ E. Oberländer-Târnoveanu, SCN, 7, 1980, p. 163—164, nr. 4.

⁶⁵ Informație E. Oberländer-Târnoveanu.

⁶⁶ Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 238, nr. 9.

⁶⁷ I. Dimian, *op. cit.*, p. 198.

⁶⁸ *mss.*

⁶⁹ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 193—194.

⁷⁰ O. Toropu, O. Stoica, Drobeta, 1974, p. 161, nr. 1; B. Mitrea, Dacia, N.S. 11, 1967, p. 389, nr. 77.

⁷¹ H. Arweiler, *Byzance et la mer.*, Paris, 1966, p. 57, 87—90, 101.

⁷² Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 249, nota 72.

⁷³ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 193—194; G. Custurea, Pontica, 19, 1986, p. 277, nr. 8.

⁷⁴ Gh. Poenaru-Bordea, A. Smaranda, *op. cit.*, p. 645, nr. 1.

⁷⁵ D.M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe, 820—1396*, London, 1979, p. 20, diagrama nr. 1 (Atena și Corint); aceeași situație se constată și în Dobrogea.

⁷⁶ P. Diaconu, SCIV, 15, 1964, 1, p. 143.

⁷⁷ R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 312, nr. 5.

⁷⁸ G. Custurea, *op. cit.*, p. 277, nr. 10.

⁷⁹ Informație E. Oberländer-Târnoveanu.

⁸⁰ I. Iordanov, în Dobrudza — Etudes ethno-culturelles, Sofia, 1987, p. 204.

Balcic (2 AE)⁸¹, dar și din locuri neprecizate⁸². Astfel de emisiuni sînt prezente și în nordul Dunării⁸³. Nu este obligatoriu să punem prezența acestor piese pe seama deselor expediții militare contra bulgarilor, mai ales că, așa cum am precizat în prima parte a lucrării se manifestă și pe plan local o dezvoltare notabilă social-economică și demografică.

Domnia succesorului său este mai bine reprezentată. Astfel monede emise de Constantin al VII-lea și Zoe (913—919) au fost descoperite la Constanța (1 AE)⁸⁴, și Silistra (1 AE)⁸⁵, cit și în locuri neprecizate⁸⁶. Emisiunile lui Roman I sînt prezente la Constanța⁸⁷ (1 AV), Isaccea (1 AE)⁸⁸, Hirșova (1 AE)⁸⁹, Tichilești (jud. Tulcea, (1 AE)⁹⁰, Silistra (1 AV și mai multe bronzuri)⁹¹, Pecineaga⁹², Rasova⁹³ și în locuri neprecizate⁹⁴. Perioada domniei asociate a lui Constantin al VII-lea și Roman al II-lea (945—959) este reprezentată prin descoperirile de la Basarabi (1 AV)⁹⁵, Esecchio (1 AV)⁹⁶, Isaccea (1 AV)⁹⁷, Balcic (1 AE și 2 AV)⁹⁸, Silistra (2 AV și mai multe bronzuri)⁹⁹, Constanța¹⁰⁰ (1 AV) și în locuri neprecizate (1 AV)¹⁰¹. Preponderența monedelor de aur ne îndeamnă să presupunem că pe lângă penetrarea pe calea schimburilor, odată cu accentuarea activității militare și politice a imperiului în zonă¹⁰², se vor fi plătit și stipendii unor susținători ai acestei politici. Descoperirile de la nordul Dunării¹⁰³ vin să confirme această presupunere.

⁸¹ M. Dimitrov, *Numizmatica*, 4, 1982, p. 40.

⁸² Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 238, nr. 10; *mss* (3AE); N. Bănescu, *op. cit.*, p. 194 (8AE); G. Custurea, *op. cit.*, p. 277, nr. 9; 2AE, col. R. Diaconu.

⁸³ B. Mitrea, *Dacia*, N.S. 14, 1970, p. 482, nr. 89 (Călărași); O. Toporu, O. Stoica, *op. cit.*, p. 165, nr. 30 (Dobrușa), p. 160 (Tr. Severin); B. Mitrea, *Dacia*, N.S. 12, 1968, p. 458, nr. 92 (Satu Nou-Iași); K. Horedt, *SCIV*, 7, 1956, 3—4, p. 398, (Vădaș-Mureș); Gh. Poenaru-Bordea, C. Popa, Ilfov — file de istorie, 1978, p. 135, nr. 1 (Comana); G. Coman, *Statornicie și continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 88, (Gugești); idem, *Carpica*, 11, 1979, p. 206.

⁸⁴ Gh. Poenaru-Bordea, *SCN*, 4, 1968, p. 400, nr. 32.

⁸⁵ I. Iordanov, *op. cit.*, p. 205.

⁸⁶ *mss*.

⁸⁷ Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, 406, nr. 8.

⁸⁸ Al. Popea, *Peuce*, 4, 1975, p. 180, nr. 91.

⁸⁹ G. Custurea, *op. cit.*, p. 277, nr. 12.

⁹⁰ Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 238, nr. 11.

⁹¹ I. Iordanov, *op. cit.*, p. 205; informație E. Oberländer-Târnoveanu.

⁹² *mss*.

⁹³ *mss*.

⁹⁴ E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 164, nr. 5; *mss*; Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*, p. 400, nr. 8.

⁹⁵ *mss*.

⁹⁶ B. Mitrea, *Dacia*, N.S. 13, 1969, p. 550, nr. 66.

⁹⁷ Al. Popea, *op. cit.*, p. 180.

⁹⁸ M. Dimitrov, *op. cit.*, p. 33—41.

⁹⁹ I. Ivanov, *op. cit.*, p. 205.

¹⁰⁰ B. Mitrea, *Dacia*, N.S. 1, 1967, p. 389, nr. 72.

¹⁰¹ Idem, *Dacia*, N.S. 7, 1963, p. 597, nr. 51.

¹⁰² I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *DID*, 3, p. 12—13.

¹⁰³ O. Toropu, O. Stoica, *op. cit.*, p. 165, nr. 31—32; C. Preda, *SCIV*, 23, 1972, 3, p. 398; B. Mitrea, *Dacia*, N.S. 24, 1980, p. 376, nr. 140; I. Dimian, *op. cit.*, p. 198

Din vremea lui Nicephor al II-lea Phocas există descoperiri la Isaccea (1 AE)¹⁰⁴, Păcuiul lui Soare (1 AE)¹⁰⁵, Mangalia (1 AE)¹⁰⁶, Valul lui Traian (1 AV)¹⁰⁷ și passim (1 AR)¹⁰⁸.

Deși în timpul lui Ioan Tzimiskes are loc o reformă monetară și începe o nouă perioadă de circulație monetară, pentru Dobrogea vom analiza și descoperirile datînd din această vreme. În primul rînd s-au găsit monede de argint la Contsanța¹⁰⁹, Valul lui Traian¹¹⁰ și Medgidia¹¹¹ și de bronz, și ele destul de rare, la Păcuiul lui Soare¹¹² și Isaccea¹¹³.

Perioada de timp cuprinsă între anii 971—1092 a fost mult mai bine studiată din punct de vedere numismatic¹¹⁴ în parte și datorită numărului mare de piese descoperite, fapt ce permite folosirea metodelor statistice în analiza acestui fenomen¹¹⁵.

Nu putem încheia această trecere în revistă fără a aminti importante tezaure descoperite în Dobrogea. Acestea sînt, în general, alcătuite din piese de aur și bijuterii, mai puțin din folliși. Din prima categorie enumerăm descoperirile de la Valul lui Traian¹¹⁶, Greci¹¹⁷, Dinogetia (I, II, III)¹¹⁸, Ghiurghengic și Ișirkovo¹¹⁹, iar din a doua, pe cele de la Păcuiul lui Soare (I, II)¹²⁰, 23 August¹²¹, Plopeni¹²², Silistra (I, II, III, IV)¹²³. Și aici credem că trebuie subliniat că moneda din metal

¹⁰⁴ Col. D. Nicolae din localitate.

¹⁰⁵ B. Mitrea în vol. *Păcuiul lui Soare*, 1, p. 189, nr. 55.

¹⁰⁶ O. Ilescu, SCN, 2, 1959, p. 454, nr. 14.

¹⁰⁷ Valul lui Traian, mss.

¹⁰⁸ mss.

¹⁰⁹ Gh. Poenaru-Bordea, A. Smaranda, *op. cit.*, p. 646, nr. 2 ; B. Mitrea, Dacia, N. 19, 1975, p. 316, nr. 96.

¹¹⁰ mss.

¹¹¹ Col. particulară.

¹¹² Inedite, O piesă se află în col. MINAC, o alta în col. V. Culică.

¹¹³ 4 piese din col. MINAC, cf. mss.

¹¹⁴ B. Mitrea, în vol. *Păcuiul lui Soare*, 1, p. 181—212 ; Al. Popeea, Peuce, 4, 1975, p. 175—198 ; Al. Popeea, V. H. Bauman, Peuce, 6, 1977, p. 207—226 ; informații asupra circulației de la Isaccea de la Gh. Mănușu-Adameșteanu ; idem, Peuce, 10, 1991, p. 497—554 ; lotul „Păcui” 1970—1987 se află în col. MINAC.

¹¹⁵ Gh. Mănușu-Adameșteanu, Peuce, 10, 1991, p. 497—554 ; Gh. Custurea, N.S. Andronescu, Pontica, 14, 1981, p. 221—236 ; G. Custurea, *L'analyse de la circulation monétaire des Xe—XIe siècles en Dobroudja par des méthodes statistiques*, XIe Congrès International de Numismatique, Bruxelles, 1991, p. 90.

¹¹⁶ I. Barnea, Șt. Ștefănescu, DID, 3, p. 23.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ I. Iordanov, Dobrudza..., p. 207.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ P. Diaconu, Muz. Nat. 3, 1976, p. 235—239 ; N. Conovici, R. Lungu, SCIVA, 31, 1981, 3, p. 397—402.

¹²¹ I. Dimian, *op. cit.*, p. 201.

¹²² *Ibidem*, p. 200—201.

¹²³ I. Iordanov, *op. cit.*, p. 207.

prețios este pătrunsă mai ales ca stipendii și numai în mică măsură ca urmare a schimburilor de mărfuri, spre deosebire de cea de bronz.

În concluzie, din analiza descoperirilor arheologice și numismatice, constatăm că Dobrogea a evoluat în secolele VIII—XI mai mult ca o regiune autonomă. Astfel, la începutul secolului al IX-lea apare o distincție clară între Dobrogea și regiunea Dunării de Jos, pe de-o parte și Țaratul bulgar, pe de altă parte. Circulația monetară din provincia danubiano-pontică nu seamănă cu aceea din Bulgaria, fapt dovedit și de descoperirile de la Pliska și Marele Preslav, ceea ce sugerează clar că sistemul monetar bizantin a fost sporadic prezent aici, până cel puțin în 969 ¹²⁴.

ANEXĂ

EMITENT	NOMINAL			LOCALITATEA
	AE	AR	AV	
1	2			3
Justinian II	1	—	—	Topalu
Tiberius III	2	—	—	Dobrogea
Philipikos	1	—	—	Dobrogea
Constantin V	1	—	—	Constanța
Leon IV	1	—	—	Constanța
	1	—	—	Dobrogea
Nicefor I	1	—	—	Mangalia
	1	—	—	Dobrogea
Leon V	1	—	—	Silistra
	1	—	—	N. Dobrogei
Mihail II	1	—	—	Dobrogea
Theophil	—	—	3	Dobrogea
	3	—	—	Rasova
	1	—	—	Peceneaga
Mihail III	1	—	—	Constanța
Vasile I	—	—	1	Dorobanțu (TL)
	3	—	—	Dobrogea
Leon VI	1	—	—	Galița
	1	—	—	Mangalia
	1	—	—	Hîrșova
	3	—	—	Balcic
	15	—	—	Cavarna
	1	—	—	Dobrogea
Constantin VII — Zoe	1	—	—	Constanța
	1	—	—	Silistra

¹²⁴ D.M. Metcalf, *Coinage...*, p. 42.

1	2			3
Roman I	1	—	—	Constanța
	—	—	1	Silistra
	1	—	—	Tichilești (TL)
	1	—	—	Peceneaga
	—	—	1	Constanța
	1	—	—	N. Dobrogei
Constantin VII				
Roman II	—	—	1	Esechioi
	—	—	1	Isaccea
	1	—	2	Balcic
	1	—	2	Silistra
	—	—	1	Dobrogea
	1	—	—	Rasova
	5	—	—	Dobrogea
Nicefor Phocas	1	—	—	Isaccea
	1	—	—	Păcuiul lui S.
	1	—	—	Mangalia
	—	—	1	Valul lui Traian
	—	1	—	Dobrogea
Ioan Tzimiskes	—	2	—	Constanța
	—	1	—	Medgidia
	—	1	—	Valul lui Traian
	2	—	—	Păcuiul lui S.
	4	—	—	Isaccea

LES ÉCHANGES ÉCONOMIQUES DANS LA RÉGION DANUBIENNE-PONTIQUE AUX VIIIe—XIe SIÈCLES

résumé

En corroborant les informations archéologiques et numismatiques avec des dates obtenues dans le terrain à l'occasion des recherches, l'auteur essaie une synthèse sur le développement économique et social de la Dobroudja pendant les VIIIe—XIe siècles.

La première partie de l'ouvrage fait une analyse sur la situation démographique de la province et sur les occupations des habitants.

Dans la deuxième partie, on met en évidence les échanges de marchandises sur le plan intérieur et extérieur et dans la troisième, le reflet de ces échanges dans les découvertes monétaires.

La conclusion de l'ouvrage est que la région danubienne-pontique s'est développée, du moins à partir du IXe siècle, comme une région autonome, différente des réalités socio-économiques de Royaume bulgare.

L'ouvrage comprend une annexe avec les découvertes monétaires, une carte avec la distribution de ces découvertes et une carte avec les établissements identifiés sur le territoire de la Dobroudja.